
የ“ቃላ” (የሀላባ ሴቶች ባህላዊ ዘፈን)፡- ይዘትና ማህበራዊ ፋይዳው

አበባ አማሪ¹

አኅጽሮተ ጽሑፍ

የሀላባ ብሔረሰብ እንደሌሎቹ በኢትዮጵያ የሚገኙ ብሔረሰቦች የባህል ባለጸጋ ሲሆን በስነቃል ዘርፍ የሚመደቡ በርካታ የሚዘመኑና የማይዘሙ ቃል ግጥሞች ያሉት ማህበረሰብ ነው። ከነዚህ በቃል ግጥም ዘርፍ ከሚካተቱ የስነቃል ገጽታዎች መካከል የዚህ ጥናት ትኩረት የሆነው “ቃላ” የሚባል ባህላዊ ዘፈን ይገኛል። “ቃላ” በሴቶች ብቻ የሚከወን በማህበረሰቡ ዘንድ ታዋቂ ጀግኖች፣ ስመጥር ግለሰቦች እንዲሁም የእነዚህ ግለሰቦች ዘርፍ ጎሳ የሚሞገሱበት፣ የሚወደሱበትና የሚደነቁበት የዘፈን ዓይነት ነው። ሴቶች የአንድ ማህበረሰብ ባህልና ትውፊት አካል በመሆናቸው በአንድ ማህበረሰብ ውስጥ ስነቃልን በመፍጠር፣ በመከወንና በማስተላለፍ ያላቸው ድርሻ ከፍተኛ መሆኑን በመረዳት ለሴቶች ስነቃል የምርምር ትኩረት መስጠት ተገቢ ነው። የ“ቃላ” ዘፈን ግጥሞችን በመሰብሰብ፣ የግጥሞቹን ዋና ዋና ይዘቶች ለይቶ በማውጣት፣ ይዘቶቹን መመርመርና መተንተን የዚህ ጥናት ተቀዳሚ ዓላማ ነው። የጥናቱን ዓላማ ለማሳካት “ቃላ” መቼ?፣ ለምን?፣ በማንና ለማን ይዘፈናል?፣ በቃላ ዘፈን የሚተኮርባቸው አበይት ጉዳዮች ምንድናቸው?፣ በአሁኑ ጊዜ ቃላ በምን ሁኔታ ላይ ይገኛል? እንዲሁም ማህበራዊ ጥቅሙ ምንድን ነው? የሚሉትን ጥያቄዎች ጥናቱ ለመመለስ ይሞክራል። ጥናቱ በገላጫዊ (descriptive) እና አውዳዊ (contextual) የአጠናን ዘዴ እንዲሁም በቃል ግጥሞቹ ይዘት ላይ የተመሰረተ ነው።

1. መግቢያ እና አውዳዊ ዳራ

ኢትዮጵያ የበርካታ ብሔሮችና ብሔረሰቦች አገር ስትሆን ከግማሽ በላይ የሚሆኑት ብሔር ብሔረሰቦች በደቡብ ክልል ይገኛሉ። ከነዚህም ህዝቦች መካከል የሀላባ ብሔረሰብ አንዱ ነው። የሀላባ ዞን በደቡብ ብሔሮች፣ ብሔረሰቦችና ሕዝቦች ክልላዊ መንግስት ስር በኢትዮጵያ ስምጥ ሽለቆ ምዕራባዊ ሐይቆች ዳርቻ ይገኛል። የሀላባ ዞን በስተሰሜን በኩል የስልጤ ዞን፣ በስተደቡብና በሰሜን ምስራቅ በኩል የሀዲያ ዞን፣ በስተምዕራብ ከምባታ ጠንባሮ ዞን፣ በምስራቅ ኦሮሚያ ክልል ያዋስኑታል። የዞኑ ዋና ከተማ ሀላባ ቁሊቶ ከአዲስ አበባ በሻሸመኔ መስመር 315 ኪ.ሜ፣ በቡታጅራ ወራሴ መስመር 253 ኪ.ሜ ርቀት ላይ ይገኛል።

እ.ኤ.አ በ2007 በወጣው የህዝብና ቤቶች ቆጠራ አጠቃላይ የህዝቡ ብዛት 232,620 ሲሆን ከዚህ ውስጥ የወንዶች ቁጥር 117,961፣ የሴቶች ደግሞ 114,659 ነው። ዞኑ በስምጥ ሽለቆና በተራራማ ቦታ ስለሚገኝ የአየር ንብረቱ ከ80 በመቶ በላይ ወይና ደጋ፣ 18 በመቶ አካባቢ ቆላ እና 0.17 በመቶው ደጋ ነው (ኤፍሬም፣2007)። የሀላባ ህዝብ ዋነኛ መተዳደሪያ ግብርና ሲሆን ጤፍ፣

¹ በአአዩ፣ የኢትዮጵያ ቋንቋዎችና ባህሎች አካዳሚ የማህበራዊና ባህል ጥናት ተመራማሪ

ማሸላ፣ በቆሎ፣ ዳጉሳ፣ ስንዴ እንዲሁም የኢኮኖሚው መሰረት የሆነው በርበሬ በስፋት ይመረታሉ።

የህላባ ብሔረሰብ እንደሌሎቹ በኢትዮጵያ የሚገኙ ብሔረሰቦች የባህል ባለጸጋ ሲሆን በስነቃል ዘርፍ የሚመደቡ በርካታ የሚዜሙና የማይዜሙ ቃል ግጥሞች ያሉት ማህበረሰብ ነው። ከነዚህ በቃል ግጥም ዘርፍ ከሚካተቱ የስነቃል ገጽታዎች መካከል የዚህ ጥናት ትኩረት የሆነው “ቃላ” በሴቶች ብቻ የሚከወን ባህላዊ ዘፈን ይገኛል። ይህ ባህላዊ ዘፈን በማህበረሰቡ ዘንድ ታዋቂ ጀግኖች፣ ስመጥር ግለሰቦች እንዲሁም የእነዚህ ግለሰቦች ዘርፍ ጎሳ የሚሞገስበት፣ የሚወደስበትና የሚደነቅበት በብሔረሰቡ ዘንድ እጅግ ተወዳጅና በተወሰኑ አጋጣሚዎች ብቻ የሚከወን ባህላዊ ዘፈን ነው። የ“ቃላ”ን ግጥሞች ሰብስቦ መሰነድና መተንተን ለአሁኑም ሆነ ለቀጣዩ ትውልድ ባህሉን እንደ አንድ ቅርስ ለማቆየት የሚረዳ ሲሆን ሌሎች ማህበረሰቦች ስለ ብሔረሰቡ ባህል በተወሰነ ደረጃ እንዲያውቁ በማድረግ ድርሻ ሊኖረው ይችላል።

አብዛኛውን ጊዜ የሴቶች ስነቃል ወይም በሴቶች የሚከወኑ የባህል እሴቶች የእውቀት ምንጭ ተደርገው ስለማይቆጠሩ፣ የምርምር ትኩረት እንደማያገኙ ጥናቶች ያሳያሉ (Gittens, 2008)። ነገርግን ሴቶች የአንድ ማህበረሰብ ባህልና ትውፊት አካል እንደመሆናቸው በማህበረሰቡ ውስጥ ስነቃልን በመፍጠር፣ በመከወንና በማስተላለፍ ያላቸው ድርሻ ከፍተኛ በመሆኑ የሴቶች ስነቃል ትኩረት ተሰጥቶት ቢጠና እውቀትን ከማበልፀግ አንጻር የራሱ አስተዋፅኦ እንደሚኖረው ይታመናል።

የዚህ ጥናት ዋና አላማ የ“ቃላ” ዘፈን ግጥሞችን ዋና ዋና ይዘቶች ለይቶ በማውጣት፣ መመርመር፣ መተንተንና ማህበራዊ ፋይዳውን ማሳየት ነው። ዝርዝር ዓላማዎቹ ደግሞ የ“ቃላ”ን ምንነት መግለጽ፣ የሚያስተላልፋቸውን ጉዳዮች ለይቶ በማውጣት ይዘቶቹን መተንተን፣ የአከዋወን ገጽታዎቹን (አልባሳት፣ የሙዚቃ መሳሪያ፣ ወዘተ) መግለፅ ናቸው። ጥናቱ የሚከተሉትን ዋና ዋና ጥያቄዎች ለመመለስ ይሞክራል። 1. ቃላ መቼና ለምን፣ ለማን፣ ለማን ይዘፈናል? 2. በቃላ ዘፈን የሚተኮርባቸው አበይት ጉዳዮች ምንድን ናቸው? 3. በአሁኑ ጊዜ ቃላ በምን ሁኔታ ላይ ይገኛል? 4. ማህበራዊ ጥቅሙ ምንድን ነው? የሚሉ ናቸው።

ይህ ጥናት ቀዳማይና ካልዳይ ምንጮችን ተጠቅሟል። ቀዳማይ መረጃዎችን ከመስክ በማሰባሰብ፣ በማደራጀትና በመተንተን የተከናወነ ሲሆን በተጨማሪም ንድፈ ሃሳቦችንና የሥነ ዘዴ መንገዶችን ከመግባታት፣ ከጥናታዊ ፅሁፎችና ከተለያዩ ካልዳይ ምንጮች ተጠናቅረዋል። በቀዳማይ ምንጭ ከመስክ መረጃ የተሰባሰቡባቸው ዘዴዎች በቃላ መጠይቅ፣ በምልከታ ቴክኒኮችና የቡድን ውይይት ሲሆን የቃል ግጥሞቹን አከዋወን በቪዲዮና በኢዲዮ በመቅረጽ፣ ማስታወሻ በመያዝ ነው።

የናሙና አመራረጥ የተካሄደው በህላባ ዞን ከሚገኙ የተለያዩ ቀበሌዎች የተውጣጡ መረጃ አቀባዮችን በመጠቀም ነው። መረጃ አቀባዮቹ የተመረጡት በታላሚ ንሞና (purposive sampling) ዘዴ ሲሆን ቃላን መዝፈን የሚችሉ ሴቶችና ስለቃላ ምንነት የሚያውቁ ሽማግሌዎች

“ቃላ” (የሀላባ ሴቶች ባህላዊ ዘፈን):- ይዘትና ማህበራዊ ፋይዳው - አበባ አማረ

ቁልፍ የመረጃ ምንጮች ናቸው። በተጨማሪም ቃል ግጥሞች በአስተርጓሚዎች አማካኝነት ከሀላቢሳ² ቋንቋ ወደ አማርኛ ተተርጉመዋል።

2. የንድፈ ሃሳብ ማዕቀፍ

ይህ ክፍል የሴቶች የቃላ ባህላዊ ዘፈን ምንነት (ባህርያት)፣ ክዋኔውን፣ አውዱን፣ ፋይዳውን፣ ከፎክሎር የንድፈ ሃሳብ ዕይታ አንፃር በአጭሩ ይቃኛል።

ባህላዊ ዘፈን በግጥምና በዜማ አማካኝነት ከትውልድ ወደ ትውልድ በቃል የሚተላለፍ የስነቃል አይነት ነው። ባህላዊ ዘፈን የግጥምና ዜማ ደራሲው በአብዛኛው የማይታወቅ፣ የአንድ ህዝብ ወይም ብሔረሰብ ሀብት ነው። ባህላዊ ዘፈን “በአደራረሱ፣ አከዋውኑ፣ ተስተላልፎውና አቀራረቡ ብዙ ጊዜ በቃልና በመዜም የሆነ፣ በዘፈን፣ በሙሾ፣ በእንጉርጉር በሌሎችም ተመሳሳይ ዜማዊ ቅርፆች ውስጥ የሚገኝ ህዝባዊ ግጥም ነው” (ፈቃደ፣1991፣84)። ይህ የዘፈን ዓይነት በገጠራማ አካባቢዎች በሚኖሩ ማህበረሰቦች ዘንድ የሚዘወተርና ከተለያዩ ክብረ በዓላት ወይም ተግባራት ጋር ቁርኝት ያለው ሆኖ እናገኘዋለን። ለምሳሌ በሰርግ፣ በጨዋታ፣ በስራ (የግብርና፣ የወፍጮ፣ የወቀጣ፣ ወዘተ.) ከጦርነትና ከድል ጋር በተያያዙ ስነስርዓቶች እንዲሁም ከሃይማኖታዊ ክብረ በዓላት ጋር በተያያዘ ባህላዊ ዘፈኖች ይዘፈናሉ። በባህላዊ ዘፈኖች አማካኝነት ነገሶቻት፣ ሹማምንት፣ የአንድ ማህበረሰብ የጎሳ መሪዎች፣ ጀግኖችና ስመጥር ግለሰቦች ይሞገሳሉ።

ባህላዊ ዘፈኖች ከማዘናናት ሚናቸው በተጨማሪ የሰዎችን ወይም የአንድን ማህበረሰብ የተለያዩ ፍላጎቶች፣ አመለካከቶችና ፍልስፍናዎች ሊገለጹባቸው፣ የተለያዩ እሴቶች ሊተላለፉባቸው ይችላሉ። በአንጻሩ ማህበሩ የማይፈልጋቸውን ሁኔታዎችና ድርጊቶች ለመንቀፍና ለመቃወም ወይም ለመተቸት እንዲሁም የወደፊቱን ለመተንበይ ይገለገልባቸዋል (Okepewho, 1992)። በአጠቃላይ ባህላዊ ዘፈኖች የአንድን ማህበረሰብ ባህልና ስለ ዓለም ያለውን አተያይ የሚያንጸባርቁ ናቸው።

የባህላዊ ዘፈኖች ብዛትና አይነት እንደ የሀገሩና እንደ የባህሉ ሊለያይ ቢችልም በአጠቃላይ ግን “የስራ ዘፈን፣ የክብረ በአል ዘፈን፣የሰርግ ዘፈን፣የፍቅር ዘፈን፣ የአምልኮ ሥርዓት ዘፈን፣ የልጆች ጨዋታ ዘፈን ወዘተ. እየተባሉ ይመደባሉ” (ዘራሁን፣ 2007፣46) ። ባህላዊ ዘፈን እንደ ቃል ግጥምነቱ ህያው እንዲሆን ከሚያደርጉት ዋና ዋና ሁኔታዎች መካከል ክዋኔና አውድ ይገኙበታል። ይህንን አስመልክቶ ፊነጋን (Finnegan፣ 1977፣ 28) ቃል ግጥም ቃላዊ የኪነጥበብ ዘርፍ በመሆኑ፣ ያለ ክዋኔ በዘላቂነት ለመቀጠል አይችልም ትላለች።

እንዲሁም አውድ ለአንድ ክዋኔ፣ ቅርፅና መዋቅር እንዲሁም የሚተላለፈው መልዕክት መሰረት ነው። “አውድ የአንድን ስነቃልና ክዋኔ ሁለንተናዊ ምንነት ላይ የሚያጠነጥን ነው” (Sims & Stephen 2005,137)። አውድ የክዋኔ ገፅታ ወይም ድባብ ስለሆነ የክዋኔውን መቼት፣ በክዋኔ ወቅት ጥቅም ላይ የዋሉ ቁሶችን፣ አልባሳትንና አጠቃላይ የክዋኔውን ሁኔታ እንዲሁም የከዋኙንና

²ሀላቢሳ የሀላባ ቋንቋ ስያሜ ነው።

የታዳሚውን ግንኙነት የሚያጠቃልል ነው። “የአንድ ስነቃል ትርጉም በአውዱ ያለው ትርጉም ነው” (Dan Ben-Amos, 1993, 210) በማለት የአንድን ቃል ግጥም መልእክት መረዳት የሚቻለው በአውድ ውስጥ እንደሆነ ይገለጻል። Okpewho (1992) በበኩሉ አንድ የቃል ግጥም ከአውዱ ውጭ ከሆነ ህይወት የሌለውና ትርጉም የለሽ መሆኑን ያስረዳል። ስለዚህ የሰርግ ዘፈን ሰርግ በሌለበት፣ የወሊድ፣ የሰራም ሆኑ ሌሎች ቃል ግጥሞች ጉዳዩ በሌለበት ቢከወኑ ማራኪና ሊሆኑና ህይወት ሊኖራቸው አይችልም። ይህን ሃሳብ Finnegan ስታጠናክር “በቃላዊ ባህል ውስጥ የሚደረገው አካላዊ ገለጻ፣ ድምጻትና ፍልቀት ለቃላቱ ትርጉም ቢሰጡም ከአውድ ውጭ ሲደረጉ በቀላሉ ትርጉማቸውን ያጣሉ (Finnegan, 2002, 173) በማለት አውድ ስነቃልን ለመረዳት ምን ያህል አስፈላጊ እንደሆነ ታስረዳለች።

የአንድን ባህላዊ ዘፈን መልእክት ለመረዳት ቃል ግጥም የተነገረበትን ታሪካዊ ወይም ማህበራዊ ዳራ መረዳትም አስፈላጊ ይሆናል። ለምሳሌ የመስኩ ምሁር እንደሚገልጸው “የአፍሪካን ሙዚቃ አድምጦ ለመረዳት ከአፍሪካውያን ማህበራዊና ባህላዊ አውድ አንጻር ማዳመጥ ያስፈልጋል” ይላል (Agawu, 2004:410)። በመሆኑም እንደማንኛውም የአፍሪካ ማህበረሰብ የህላባ ህዝብም የራሱ የሆነ ባህልና ታሪክ ያለው በመሆኑ ቃላን ከህላባ ህዝብ ማህበረ-ባህላዊ አውድ አንጻር ማየት የግድ ይሆናል።

በማንኛውም ማህበረሰብ ውስጥ የስነቃል ከዋኞች እንደየባህሉ በእድሜ፣ በጾታና በተለያዩ ማህበራዊ ደረጃዎች ሊለያዩ ይችላሉ። ከነዚህም ክፍሎች መካከል በሴቶች ወይም በወንዶች በተናጠል ወይም በሁለቱም ጾታዎች በጥምረት ሊከወኑ የሚችሉ የስነቃል ከዋኞች ይኖራሉ። ሴቶች በተለያዩ የስነቃል ከዋኞች ላይ ታላቅ ሚና ይጫወታሉ። በአፍሪካ የስነቃል ጥናት ቀዳሚውን ስፍራ የያዘችው ተመራማሪ እንደምትገልፀው በአፍሪካ የቃል ግጥም ከዋኔ ሴቶች ሰፊ ቦታ እንደሚይዙ ነገር ግን በአደባባይ የሚከወኑትን ቃልግጥሞች በመከወን ከፍተኛ ሚና የሚጫወቱት ወንዶች መሆናቸውን ታስረዳለች። ከዚህም የተነሳ ወንዶች በ“ፕሮፌሽናል ከዋኝነት” የበለጠ ተሳታፊ እንደሆኑ (Finnegan Finnegan 1970, 98) ትጠቁማለች። ይህ ሁኔታ በአንጻሩ ሴቶች አደባባይ ለመውጣት ሰፊ እድል የሌላቸው መሆኑንና ፕሮፌሽናል ከዋኝ ከመሆን እንዳገዳቸው ያሳያል። ሆኖም ሴቶች ባህላዊ ዘፈኖች የሚከወኑበት የራሳቸው ቦታና የተለያዩ አጋጣሚዎች አሏቸው። እነዚህ የተለያዩ አጋጣሚዎች ቃል ግጥሞቹን በተለይ በሴቶች የሚከወኑ እንዲሆኑ አድርጓቸዋል ማለት ይቻላል። ቃልግጥሞቹ በተለያዩ ባህሎች የተለያዩ ገጽታ ሊኖራቸው ቢችሉም በስፋት በሴቶች ብቻ ከሚከወኑት ባህላዊ ዘፈኖች መካከል ጥቂቶቹን መጥቀስ ይቻላል። የለቅሶ (የሙሾ) (አንዳንድ ቦታ በወንዶች ይከወናል)፣ የእሽሩሩ፣ የወፍጮ፣ የፈትል፣ በተለያዩ ሃይማኖታዊ ክብረ በአላት የሚዘፈኑ ዘፈኖች፣ የወሊድ፣ የሰርግ ወዘተ. ናቸው። ሴቶች በቃል ግጥምቻቸው ልጆቻቸውን ስነምግባር ያስተምራሉ፣ ታሪክ ይነግራሉ፣ የተለያዩ ባህላዊ ልማዶችንና እሴቶችን ያስተላልፋሉ፣ በውስጣቸው የታመቁ ስሜቶችን ያስተነፍሳሉ፣ ወዘተ. (Nenola, 1993, 56)።

የሴቶች ቃል ግጥሞች ግላዊና ቡድናዊ ሊሆኑ ይችላሉ። ባህላዊ ዘፈኖቹም እንዲሁ ሴቶች በግል ወይም ከሌሎች ሴቶች ጋር በህብረት ይከውኑባቸዋል። በግል ከሚከወኑት መካከል የእሽሩሩ፣

“ቃላ” (የህላባ ሴቶች ባህላዊ ዘፈን)፡- ይዘትና ማህበራዊ ፋይዳው - አበባ አማራ

የፈትል፣ የሰፊትና የወፍጮ ወዘተ. ሲሆኑ በህብረት የሚከውኑት ደግሞ የለቅሶ፣ የሰርግ፣ የወሊድ፣ የሰራ (የደቦ) እያልን ልንዘረዝራቸው እንችላለን። አብዛኛውን ጊዜ በግል የሚከውኑት ዘፈኖች የሴቶች ግላዊ የሆኑ ስሜቶችን የሚያንጸባርቁ ሆነው እናገኛቸዋለን። አብዛኛውን ጊዜ የሴቶች ባህላዊ ዘፈኖች በሙዚቃ መሳሪያ አይታገዱም፣ የቤት ቁሳቁስ ለምሳሌ የሽክላ ማሰራዎችን፣ አታሞን ወይም ጭብጨባና እልልታን ማጀቢያና ማድመቂያ ወይም እንደ ሙዚቃ መሳሪያ ይጠቀሙባቸዋል።

3. የህላባ ሴቶች የ“ቃላ” ዘፈን

በህላባ ብሔረሰብ ዘንድ በርካታ ባህላዊ ዘፈኖችና ጨዋታዎች አሉ። ባህላዊ ዘፈኖቹ በጾታና በእድሜ ላይ የተመሰረቱ ናቸው። ከነዚህም መካከል የእረኞች ዘፈን፣ የወንዶች የግርዘት ዘፈን (ለምሳሌ አይኡ /ገምሱ፣ ሆ ሎሌ ይዬ አቦ ላጵዬ)፣ የወንዶች የሰርግ ዘፈን (ያካ አላህ ዳኢሞ፣ ዳኤ ያላ ሆ)፣ ፉኩራና ሸለላ (ጌሬር)ና የአዝመራ ወይም የግብርና ዘፈን (ሎኖ/ሆይቴ) በወንዶች ብቻ የሚከውኑ ይገኙባቸዋል። የሴቶች የግርዘት ዘፈን (ለምሳሌ፡- ሃይጃለኔ ሄኤ፣ ወማ አትን ይቶንትዶ፣ ወማን ኪንታ መገኔ፣ ሀይ መንገሳ ሃይ ደኢላንሳ)፣ ልጃገረዶችም ሆኑ ያገቡ ሴቶች የሚዘፍኑት የሰርግ ዘፈን (ለምሳሌ አዬ ወዬ ሲባዬ፣ ሃይ ወንበሪን ችሎታኖ፣ ሃማሞታና ወዘተ)፣ እሸናሩ (ጨሌ ሆሮሮ)፣ ሲያሜ ሀይ ሲያሜ (ከወንዝ ውሃ ሲቀዱ የሚዘፍኑት) እንዲሁም የጦር ጀግኖች ማሞገሻ የሆነው ቃላ በሴቶች ብቻ የሚከውኑ ባህላዊ ዘፈኖች ናቸው።

የዚህ ጥናት ትኩረት የሆነው ቃላ በቡድን የሚከወን ባህላዊ ዘፈን ነው። አብዛኛውን ጊዜ ቃላን የሚጫወቱት እድሜያቸው ከ16-20 የሆኑ ያላገቡ ልጃገረዶች ናቸው። ሴት ልጆች ገና በጨቅላ ዕድሜ ቃላን የሚማሩት ከእናቶቻቸው ነው ይባላል። ቃላን የሚዘፍኑ ልጃገረዶች ወይም ሴቶች ቃል ግጥሙን በቃል የሚያውቁ፣ የማስታወስ ችሎታ ያላቸው፣ የጎሳ ወይም የዘር ሀረግ የሚያውቁና ጥሩ ድምጽ ያላቸው መሆን አለባቸው።

ቃላ በጦርነት የተሳተፉ ጀግኖች የሚሞገሱበት፣ ሰነፎችና ፈሪዎች የሚንኳሱበት ነው። ሴቶቹ ወንዶቹን በማሞገስና በማንኳሰስ ተዋጊ፣ ጀግና፣ ብርቱ እንዲሆኑ የሚቀሰቅሱበት ዘፈን ነው።³

ቃላ ሲዘፈን የሚጠቀሙት የሙዚቃ መሳሪያ አታሞ ይባላል። አታሞ፣ በአንድ መዳፍ ተይዞ በሌላው እጅ የምትመታ ከሽክላ ተሰርታ በጥንቸል ቆዳ የተወጠረች በጣም ትንሽ ከበሮ ናት። ልጃገረዶቹ ቃላ ሲዘፈኑ በዚህች አታሞና በጭብጭባ በመታጀብ ዘፈኑን ያደምቁታል።

በህላባ ብሔረሰብ ቃላን ለመጫወት የሚያስችሉ ሁለት አጋጣሚዎች እንዳሉ ይነገራል። የመጀመሪያው አጋጣሚ ታሪካዊ ዳራው እንደሚያመለክተው በብሔረሰብና በሌሎች አጎራባች ብሔረሰቦች መካከል ጦርነት ሲካሄድ ወይም አገራዊ የሆነ ጉዳይ ሲያጋጥም፣ እንዲሁም አንድ ግለሰብ አደን ሄዶ ገድሎ ሲመለስ ቃላን ይጫወታሉ። ስለዚህ ወደ ጦርነት የሚሄዱ ሰዎች ሲሸኙ

³ቃላ መጠይቅ፣ ጡባ አብዱራህማን፣ ሀምሌ 16፣ 2007 ኑራቱ አብደ፣ ህልፊቴ ዴቢሶና ብዙነሽ አመሽ ሀምሌ 17፣ 2007
⁴መረጃ ሰጪዎቹ ትንሿ ከበሮ አታሞ ተብላ እንደምትጠራ ነግረውኛል።

ልጃገረዶች ተሰብስበው የቀድሞ ጀግኖች የፈጸሙትን ጀብዱ እያነሱ የሚያነቃቃ ዘፈን ይዘፍናሉ። በዚህ መንገድ ወንዶች ወደ ውጊያ እንዲሄዱ ያደርጉ ነበር። በተጨማሪም ለውጊያ የሄዱ ከጦር ሜዳ ሲመለሱ በተለይ የገደሉ በቃላ ዘፈን ይሞገሳሉ። ሁለተኛው አጋጣሚ በሰርግ ስነ ስርዓት ላይ ሲሆን በሙሽሪት ቤት ታዋቂ በሙሽሪት የዘር ሀረግ ያሉትን ጀግኖች በቃላ አማካኝነት በማሞገስ የሰርግ ሥነ ሥርዓቱ ይደምቃል።

የቃላ ተደራሲያን ወይም ታዳሚዎች፣ ማንኛውም የማህበረሰቡ አባላት ናቸው። ቃላ ሲዘፈን ልጃገረዶቹ ከብ ሰርተው፣ ትከሻ ለትከሻ ገጥመው ይቆማሉ። አንዷ እያቀነቀነች ትመራለች፣ ሌሎች ይቀበሏቸዋል። አቀንቃኛና ተቀባዮቿ አታሞ እየመቱ ይጫወታሉ። አብዛኛውን ጊዜ የሚያደርጉት እንቅስቃሴ አንገታቸውን ሰበር፣ ወደጎን ወዝወዝ ማድረግ ብቻ ነው። አታሞ ያልያዙ እጃቸውን ልክ አታሞ እንደያዙ በማድረግ በትንሹ ችብቸብ በማድረግ ያጨበጭባሉ። ቃላ የሚጫወቱ ልጃገረዶች የተለየ አለባበስ፣ አገራዊና የጸጉር አሰራር አላቸው። የጸጉር አሰራራቸው ባጅ ይባላል። ጸጉራቸው ላይ ጌጣጌጥ ያደረጋሉ። ወገባቸውን ኢቶ በሚባል ቀበቶ ይታጠቃሉ።

ከልጃገረዶቹ ጀርባ በጀግንነታቸው የሚታወቁ ወንዶች የነብር ቆዳ (ላንዳ) ወይም የነብር ቆዳ መልክ ያለው ልብስ (ሱም ላንዳ) ለብሰው ጦር ይዘው ይቆማሉ። የወንዶቹ ከሴቶቹ ጀርባ መቆም ለሴቶቹ ከብር መስጠትን የሚያመለክት ሲሆን እንዲሁም ደግሞ ልጃገረዶቹ በዘፈናቸው ምን እንደሚሉ ቀርቦ ለመስማትም ጭምር ነው። በሌላ በኩል በጨዋታ ጊዜ በልጃገረዶቹ መካከል ግጭት ቢፈጠር ጥቃት እንዳይደርስባቸው ለመጠበቅ ከጀርባ እንደሚቆሙ ይነገራል። ለምሳሌ አቀንቃኛ ጀግና ያልሆነውን በዝምድና እንደ ጀግና ብታሞግሰው ሌላዋ አቋርጣ ታርማታለች። በዚህ ምክንያት አንዳንድ ጊዜ ግጭት ሊፈጠር ስለሚችል ከጀርባ ከቆሙት ወንዶች መካከል አንዱ በአለንጋ ነካ እያደረገ ሥርዓት እንዲይዙ ያደርጋቸዋል። በማህበረሰቡ ጀግንነቱ ያልተነገረለት ወንድ ልጃገረዶቹን መንካት አይችልም፣ ይሰድቡታል። የልጃገረዶቹን ትከሻ መንካት የሚችሉት ጀግንነታቸው በማህበረሰቡ ዘንድ የሚታወቅ፣ ለዚያም ምልክት በእጃቸው ላይ አንባር ያጠለቁ ጅግኖች ብቻ ናቸው።

ምስል1: የሀላባ ልጃገረዶች የባጅ አሰራርና አጋጊያጥ የሚያሳይ ፎቶ

ምንጭ:-ከሀላባ ዞን ባህል/ቴ/ኮ ቢሮ ከፋይል የተወሰደ

4. የቃላ ዘፈን ግጥሞች ይዘት ትንተና

ቀደም ሲል እንደተገለጸው የቃላ ዘፈን በሁለት መሰረታዊ ጉዳዮች ማለትም በጦር ጀግኖች እና በአደን ጀግኖች ላይ ያተኮራል። ይህን መሰረት በማድረግ በዚህ ክፍል የቃላ ቃል ግጥሞቹ በሁለት አበይት ክፍሎች በመክፈል ትንታኔው ተከናውኗል።

4.1 ለጦር ጀግኖች የሚዘፈን ቃላ

የህላባ ህዝብ በተለያዩ ጊዜያት የተለያዩ ጦርነቶች እየተዋጋ የኖረ ህዝብ እንደሆነ ይነገራል። የጦርነቶቹ ምክንያቶች በዋናነት ሁለት ሲሆኑ፡- እነሱም የህላባ ህዝብ በከብት አርቢነትና በተለያዩ ምክንያቶች ከቦታ ቦታ ይዘዋወር በነበረበት ጊዜ በሚሰፍርባቸው ቦታዎች ከሚኖሩ ህዝቦች ጋር በሚፈጠሩ ያለመግባቶች፤ እንዲሁም ከአጎራባች ብሔረሰቦች ጋር በድንበር መገፋፋት፤ በግጦሽ መሬት አጠቃቀም እንዲሁም በከብት ስርቆት በሚነሱ ግጭቶች ምክንያት የሚነሱ ግጭቶች ናቸው። በዚያን ጊዜ በተከሰቱት ጦርነቶች የተሳተፉና ጀብዱ የሰሩ ጀግኖች ስማቸው እየተነሳ ጀግንነታቸው እየተወሳ ይዘፈን ነበር፤ እስካሁንም እነዚህ ጀግኖች በቃላ ይወደሳሉ፤ ይሞገሳሉ። ለምሳሌ፡-

<p>ሀላብኛ ኮራ ኮሬ ኖጋ ወዶ በሊቃጋ ቀሴን ቀሬኑ ጋ አርሰቢ ጢጳሚ ጋ አዴንገሬኑ ጋ አቴንገሌኑ ጋ ሀላቢ አሶ ጋ ቀሴን አጄኑ ጋ ከዴን ሙሬኑ ጋ ሚቶ ሀላቢ ጋ ዲጅ ሀላቢ ጋ</p>	<p>አማርኛ ኮርቻ እንደሚጭኑ እንደ ድሮ ሽማግሌዎች ወግቶ እንደሚሰልብ እንደ አርሰቦ ጢጳሞ ተከራክር እንደሚረታ አጥሮ እንደማደር እንደ ሀላባ ልጆች ወግቶ እንደመጣል ረግጦ እንደመቁረጥ እንደ ሚቶ ሀላባ እንደ ዲጅ ሀላባ</p>
--	--

በዚህ ቃል ግጥም የሀላባ የድሮ ሽማግሌዎች ይነሳሉ። በሀላባ እውነተኛ ጀግና የሚታወቀው ሰልቦ ይዞ ሲመጣ እንደሆነና መግደሉና ስንት እንደገደለ በትክክል የሚታወቀው ሰልቦ ባመጣው የብልት ቁጥር መጠን ነው።⁵ የተዋረነት ችሎታው “ወግቶ መጣል፤ ረግጦ መቁረጥ” በሚል ተገልጿል። በዚህ ቃል ግጥም በሀላባ አፈ ታሪክ የዳሪሞ ጎሳ አባል የሆኑትና ታዋቂ የጦር ጀግና የነበሩት አርሰቦ ጢጳሞ ይሞገሳሉ። እኒህ ጀግና በጦር ጀግንነታቸው ብቻ ሳይሆን በክርክርና በሙግት አዋቂነታቸውም ጭምር ይነሳሉ። በዚህ ቃል ግጥም የዲጅ ልጆች ይወደሳሉ። ሀላባ ዲጅና ብላቴ በሚባሉ ወንዞች አሏት። ስለዚህ በዚህ ግጥም የዲጅዎቹ ሀላቦች በመልካም ይወሳሉ።

⁵ መረጃ ሰጪዎች ኢማም ሂርጳ ወጪሶ፣ ጡባ አብዱራህማን፣ ሀምሌ 16፣ 2007 ኑሪ ቱአብዶ፣ ህልፊቴ ዴቢሶና ብዙነሽ አመሸ ሀምሌ 17፣ 2007

በሚቀጥለው ቃል ግጥም ደግሞ ወደ ጦርነት የሚሄዱ ሰዎች ራሳቸውን መሰቀሉት እንዳለባቸውና ፈርተው እንዳያፈገፍጉ፣ የሚያስፈልገውን መስዋዕትነት መክፈል እንዳለባቸው ለማበረታታት እንዲህ ብለው ያዘግጡ።

ሀላብኛ
 አምላላሚ አያሜ
 ኢና ቂቅኖ ዋቦ
 ሌንዳ ራምሶን ሄቦ
 ባሮ ቀቅሎ ዋቦ
 አርሰቦ ጤጳሞ ሀቦ

አማርኛ
 አምላላሚ አያሜ
 ዓይኖችሁን አፍጥጣችሁ ስጡ
 እንደ ሌንዳው ራምሶ ልጅ
 በፊት ለፊት ጋሻ ስጡ
 እንደ አርሴቦ ጤጳሞ

በዚህ ቃል ግጥም “የሌንዳው ራምሶ ልጅ” በመባል የተጠቀሱት ጀግና ጃቢር ራምሶ ሲሆኑ የማን ልጅ እንደሆኑና ቀበሌያቸው ሌንዳ እንደሆነ ተጠቅሷል። የቃላት አንዱ ባህርይ ጀግኖቹንና ስራቸውን ብቻ ሳይሆን ዘራቸውን፣ ጎሳቸውን እንዲሁም አባት፣ አያት ቅድመ አያትን ጭምር የሚያነሳና የሚያወድስ ምሉዕነት ያለው መሆኑ ነው። የራምሶ ልጅ ጃቢር በሀላባ አፈታሪክ ትልቅ ስፍራ የሚሰጣቸው ሲሆኑ በዚህ ቃል ግጥም “ዓይኖችሁን፣ አፍጥጣችሁን ስጡ” የሚለው ስንኝ ግለሰቡ ያደረጉትን ተጋድሎ ያስታውሳል። በሀላባ አፈታሪክ ጃቢር ራምሶ አይናቸው በጦር ተወግቶ የጦሩን እጅታ ስብረው ጦሩ አይናቸው ላይ እንዳለ ተዋግተው ድል ያደረጉ ጀግና እንደነበሩ ይነገራል። ስለዚህ የእሳቸውን ተጋድሎ በመጥቀስ ለራሳችሁ አትሳሱ፣ ልክ እንደሳቸው ሁኑ በማለት ሌሎቹ የሀላባ ልጆች ጀግና ይሆኑ ዘንድ በዚህ “ቃላ” አማካኝነት ይበረታታሉ።

በዚህ ሁኔታ አዝማቼ ሳይለወጥ የጀግኖቹ ስምና የሰሩት ስራ እየተጠቀሰ በማወደስ ጦርነት ሲያጋጥም ማንም ወንድ ፈርቶ እንዳይቀር፣ ለመሄድ የተዘጋጀውም የበለጠ ድፍረት እንዲኖረው፣ በእልህና በቆራጥነት ወደ ጦር ሜዳ እንዲሄድ ቃላን ይዘፍናሉ። በዚህ መልክ የሚዘፈነው ዘፈን የተለያዩ ጀግኖች ስምና ተግባራቸው ስለሚገለጽበት ረጅምና ተራኪ ሆኖ እናገኘዋለን። ለምሳሌ ቀጥሎ የቀረበውን ግጥም ማየት ከላይ የተጠቀሰውን ሃሳብ ለማጉላት ይረዳል።

ሀላብኛ
 ኮሬ ኮሬ ኖጋ
 ሀላቢሻ ሶጋ
 ኮሬ ኮሬ ኖጋ
 ሌሚቹ አሴ ኖጋ
 ኮሬ ኮሬ ኖጋ
 ዋቤ ኢመሌ ጋ
 ኮሬ ኮሬ ኖጋ
 ወራኔ ሚሴ ጋ
 ኮሬ ኮሬ ኖጋ
 ቃሪቢ ዳቆሮ ጋ

አማርኛ
 ኮርቻ እንደሚጫን
 እንደ ሀላባ ልጆች
 ኮርቻ እንደሚጫን
 እንደ የለሚሻ ልጅ አሴ
 ኮርቻ እንደሚጫን
 እንደ የዋቤ ልጅ ኢመላ
 ኮርቻ እንደሚጫን
 እንደ የወራኔ ልጅ ሚሴ
 ኮርቻ እንደሚጫን
 እንደ የደቃሮ ቃሪቦ

“ቃላ” (የሀላባ ሴቶች ባህላዊ ዘፈን)፡- ይዘትና ማህበራዊ ፋይዳው - አበባ አማረ

ይህ ቃል ግጥም በዚህ መልክ ከተለያዩ ጎሳዎች ታዋቂ የሆኑትን ጀግኖች እያነሳ ይተርካል። እነዚህ ሰዎች በሀላባ አፈ ታሪክ ትልቅ ስፍራ ያላቸው እስካሁን ድረስ ስማቸው በተለያዩ ታሪኮች የሚወሳ ነው።

ቃላ የሚጫወቱት ልጃገረዶች ጀግኖችን ማወደስ ብቻ ሳይሆን ወንዶቹ ወደሚሄዱበት ጦር ሜዳ ድረስ ለመሄድ ፍላጎት እንዳላቸው ቀጥሎ በቀረበው ቃል ግጥም ተገልጾ እናገኛለን።

ሀላብኛ	አማርኛ
ታቱም ጋዣው	ከናንተ ጋር ጦር ሜዳ እሄዳለሁ
ለቀተልኩም ሹብላው	ስትገድሉ አምግሳችኋለሁ
ለፈሬሙ ሹዣው	ስትፈሩ አበረታታችኋለሁ

አብዛኛውን ጊዜ ጦርነት ሴቶች የሚሳተፉበት አይደለም በተለይ በሀላባ ብሄረሰብ። በዚህ ቃል ግጥም የተላለፈው መልእክት ግን ሴቷ እንዲህ ካለች እንዴት እኔም ብሎ ወንዱን ለማደፋፈርና ለውጊያ እንዲነሳሳ የሚያደርግ ነው።

ቃላን የሚጫወቱ ልጃገረዶች ጀግኖችን በማወደስ ሌሎችን ለጦርነት እንደሚቀሰቅሱና እንደሚያበረታቱ ሁሉ ፈሪዎችንና ጀግና ሳይሆኑ ጀግና ነን የሚሉትንም ይተቻሉ፤ ያንኳሰሳሉ። ለምሳሌ ፈሪውን እንዲህ ይሉታል፡-

ሀላብኛ	አማርኛ
በመኮ የላጄ	እድል አግኝቶያልተዋጋ
እንኮ የሄትዋጄ	የኔ ወንድም አይደለም
በመካ ዩልሰኛ	እድል አጥቶ የሸሸ
እንኮ የሄትዋጄ	የኔ ወንድም አይደለም
በመኮ ሂጉማ	እድሉን ስታገኙ ተዋጉ
በመካም ሲኩማ	ከተቸገራችሁ ሸሹ

በዚህ ቃል ግጥም የተላለፈው መልእክት የመዋጋት አጋጣሚ ካለ ያንን እድል ተጠቅሞ ጀግና መባል እንጂ ፈርቶ መቀመጥ ከዘር ሀረግ እንደሚያሰርዝ ነው። ቤት ከመቀመጥ ወደ ጦር ሜዳ ሄዶ የማይሆንለት ከሆነ ሸሸቶ መመለስ እንደሚገባ ዘፈኑ ያሳያል። ጦር ሜዳ ያልሄደው ፈሪ አንድ ጊዜ ብቻ ሳይሆን በተለያዩ አጋጣሚም ስሙ በመጥፎ ይነሳል። ለምሳሌ በተለያዩ ማህበራዊ ግንኙነቶች ከበሬታ አይሰጠውም። ቀደም ሲል ልጃገረዶች ቃላ ሲጫወቱ ከጀርባቸው ወንዶች እንደሚቆሙ ተጠቅሷል። ከጀርባ የቆሙት ጀግኖች ካልሆኑና የልጃገረዶቹን ትከሻ ከነኩ ይሰደባሉ፤ ይናቃሉ። የሚከተለውን ቃል ግጥም በአስረጅነት እንመልከት።

ሀላብኛ	አማርኛ
ኢቦ ላሌ ኢቦ ላሌ	ኢቦ ላሌ ኢቦ ላሌ ⁶
ጭምባር በሌ እንጄ	አምባር ባላጠለቅክበት እጅህ
አቴን ዘንጎ ተቼ	ትከሻዬን አትያዘኝ
ኢቦ ላሌ ኢቦ ላሌ	ኢቦ ላሌ ኢቦ ላሌ

⁶ አዝማች ሆኖ ትርጉም እንደሌለው ይናገራሉ።

ኤቦ ላሌ ሸቂቢ ንነኒቺ
አቦ ላሌ ጭምባርባ አንጋታኬ

ዞር በልልኝ ከጀርባዬ
ቀለበት የለም በጣትህ

በሀላባ ብሔረሰብ አንድ ሰው ጀግና ከተባለ ጸጉሩን ያጎፍራል፤ በእጁ ላይ የብር አንባር በጣቱ ላይ ቀለበት ያደርጋል። አንድ ጆሮውን ተበስቶ ለጤ ያንጠለጥላል። ከላይ ባየናቸው ስንኞች የተላለፈው መልእክት ጀግና ያልሆነ ልጃገረዶቹን የመንካት መብት እንደሌለው ነው። ቃላ የምትጨወተዎን ልጃገረድ አንድ ወንድ በእጁ ላይ አንባር ሳያጠልቅ ቢነካት እንደ ውርደት ትቆጥረዋለች። ስለዚህ እሷም ታዋርደዋለች፤ ታንኳስሰዋለች።

በዚህ መልክ ልጃገረዶቹ በማህበረሰቡ አመለካከት ከወንዶች የሚጠበቀውን የጀግንነት ተግባር ያልተወጡትን ይሳለቁባቸዋል፤ ይተቻቸዋል፤ ይዘልፏቸዋል። ለምሳሌ፡- ፊሪና ያልገደለ እንደሚሰደብ ሁሉ ጀግና ሳይሆን ራሱን እንደ ጀግና የሚቆጥርና ሊያታልል የሚሞክርም በቃላ ዘፈን ይንቋሽሻል፤ ይተቻል። በዚህ መልክ፡-

ሀላብኛ
ይንጀረ ጭንባር ሺልቶ
ሂና ሀባ ሺልዶ
የቀተልኤት ኢልዶ

አማርኛ
የእጅህን አምባር አውልቀው
ይህንን ጎፈሬህን ላጨው
የገደልክበትን ቦታ እስቲ አሳዩኝ!

ይህ ማህበራዊ ሂስ ነው። በብሔረሰቡ ያልተዋጋና ጅብዱ ያልሰራ ጸጉሩን ማጎፈርም ሆነ አንባር ማጥለቅ አይችልም። እንዲህ ዓይነቱ ምግባረ ብልሹነት ወይም ያልሆኑትን ሆንኩኝ የሚሉ በቃላ ይተቻሉ፤ መወገዝ ብቻ ሳይሆን ውግዘትም ይደረስባቸዋል፤ በተለይም ከልጃገረዶች ጋር የሚኖራቸው ግንኙነት አደጋ ላይ ይወድቃል። ይህ ደግሞ ሰዎች ሀቀኛ እንዲሆኑ ያስተምራል።

4.2 ለአደን ጀግኖች የሚዘፈን ቃላ

በሀላባ ብሔረሰብ ታሪክ አደን ትልቅ ስፍራ የሚሰጠውና የጀግንነት መለኪያ እንደነበር ይነገራል። ከዚህም የተነሳ በብሔረሰቡ ዘንድ በአደን የታወቁ ጀግኖች በርካታ ናቸው። ለምሳሌ አንደኛው ቀጥሎ በቀረበው ግጥም በሰሩት ጅብዱ ስማቸው እንዲህ ይወሳል፡

ሀላብኛ
ሄቦ ላሌ ሄቦ ላሌ (2)
ሄቦ ላሌ ዘቤቹ ዶረሃ
ሄቦ ላሌ ሎሱሃ ሶቲቺ
ሄቦ ላሌ ሌጋሞ ገመዳ፣ ጠዒሚ
ሄቦ ላሌ አጋጎ በቲሳ ጠዒሚ

አማርኛ
ሄቦ ላሌ ሄቦ ላሌ
አንበሳን የገደለ ሄቦ ላሌ
ማየት ከፈለጋችሁ
ሌጋሞ ገመዳን ጠይቁ
በቲሳ አጋጎን ጠይቁ

ይህ ከላይ ያየነው የቃላ ግጥም በድሮ ጊዜ የሚዘፈን ቢሆንም አሁንም በተለያዩ አጋጣሚዎች ይዘፈናል። አሁን ባለንበት ዘመን ጦርነትም ሆነ አደን ባለመኖሩ፤ ቀደም ሲል እንደተጠቀሰው በሀላባ ብሔረሰብ በተለያዩ ማህበራዊ በዓላት ላይ በአገሪቱና በዞኑ አስተዳደር የተከናወኑ ጉዳዮችና

⁷ አቢጋዝ ሌጋሞ ገመዳ 20 አንበሳና ነብር ገድለዋል የሚባሉ ናቸው።

“ቃላ” (የህላባ ሴቶች ባህላዊ ዘፈን)፡- ይዘትና ማህበራዊ ፋይዳው - አበባ አማራ

ማህበረ-ፖለቲካዊ ለውጦች ላይ ትኩረት ያደረገ ቃላ መዘፈን ተጀምሯል። ይህን ገጽታ ቀጥሎ እንመለከተዋለን።

5. ለውጥና ቀጣይነት

በአሁኑ ጊዜ ጦርነቱ ከሰው ጋር ሳይሆን ከድህነት ጋር ነው በሚለው መርህ የቃላ ዘፈን በልማት ላይ እንዲያተኩር ሆኗል።⁸ በዚህም የተነሳ ቃል ግጥሞቹ በህላባ ባህል፣ አስተዳደር፣ ልማትና በመሳሰሉት አገራዊና አካባቢያዊ ጉዳዮች ላይ ትኩረት የሚያደርጉ ሆነው ተገኝተዋል። ይህን ለመረዳት የሚከተለውን የቃላ ግጥም እንመለከታለን።

<p>ሀላብኛ ሀራር ተኔ ባሊቆ የኔ ሀላባ ባዱኔ አልባ እሎሃ ሃሎን አታልኖም ገንኔ ገራደቲ የኔ</p>	<p>አማርኛ ለእርቃችን ሽማግሌዎች አሉን ሀላባ ነው አገራችን ሰፊ ነው ጥላችን ራሳችንን ችለናል ገራዶች⁹ አሉን</p>
--	--

የሀላባ ብሄረሰብ የራሱ የአስተዳደር ስርዓት (ሴራ)ያለው ሲሆን ማንኛውም ጉዳይ የሚታየው በአገር ሽማግሌዎች ነው። አስታራቂ ሽማግሌዎች የሚሏቸው እያንዳንዱ ጎሳ ውስጥ ማህበራዊ ችግሮች ሲያጋጥሙ የሚያስታርቁና በአጠቃላይ በህዝቡ መካከል ሰላም እንዲሰፍን የሚያደርጉ ሽማግሌዎችን ነው። የአስተዳደርና የዳኝነት ስርዓቱ የሚከወነው በዛፍ ጥላ ስር ሲሆን እዚህ ላይ የጥላው ስፋት የተገለጠው የባህላዊ ሥርዓቱን አካታችነትና ጥንካሬ ለማሳት ነው። ሌላ ምሳሌ እንመልከት፡-

<p>ሀላብኛ ሀላባሃ ባዱኔ አታኖ ጋጉኔ መንቼኖ አኑኔ ሀሰና አኑኔ ወላሞሃ ዳንጉኔ</p>	<p>አማርኛ ሀላባ አገራችን ራሳችንን ችለናል አባታችን መንቼኖ አባታችን ሀሰን ነው ድንበራችን ወላይታ ነው</p>
---	---

በቃል ግጥሙ ላይ የተጠቀሱት መንቼኖና ሀሰን አባትና ልጅ ሲሆኑ የመጀመሪያዎቹ የሀላባ አባቶች እንደሆኑ አፈታሪካቸው ይናገራል። በዚህ መንገድ አሁንም ድረስ የዘር ሀረጎቻቸውን ያስታውሳሉ። እነዚህ ሴቶች የቀደሙትን አባቶች በመጥቀስ የሀላባ ህዝብ ታሪክ እንዲታወስ በማድረግ ላይ ይገኛሉ።

በዘመናችን ያለውን የዕድገትና ልማት ሁኔታ በተመለከተ የሚዘፍኑትን ደግሞ ቀጥሎ እንመለከታለን።

⁸ ቃለመጠይቅ፡ ጥቅምት 20 ቀን 2008 ዓ.ም፡ ከኑሪቱ አብዶና ህልፊቱ ዴቢሶ ጋር።
⁹ ገራዶች በሽምግልና የሚሳተፉ ቢሆኑም ገራድነት የተሟላ የማዕረግ ስም ሳይሆን ወደ አዝማችነት ወይም ኢማምነት የሚያዳርስ የዕጩነት ማዕረግ ነው።

ሀላብኛ

ሄቦ ላሌ (3)
 ሄቦ ላሌ ልማቱ ለውጦ ዶሮ
 ሄቦ ላሌ ልማቱ ተለወጠ
 ሄቦ ላሌ ልማቱሁ ወደዎችን ባሾ
 ሄቦ ላሌ ሼይዎካ ስልጤ ሄቦ

አማርኛ

ሄቦ ላሌ (3)
 ልማታችን ለውጥ አመጣ
 ልማታችን ለውጥ አመጣ
 ልማት ከድሮ ተሸሏል
 በስልጤ በኩል የሸዋ መንገድ ተሰራ

በዚህ መንገድ በድሮ ጊዜ መሪዎቻቸውን ጀግቻቸውን ያወድሱ እንደነበር በአሁኑ ጊዜ ቃላ ይዘቱን ለውጦ ያተገኙትን የልማት እንቅስቃሴዎች ማድነቁያና ማሞገሻ ሆኖ እናገኘዋለን። በሌላ የቃላ ዘፈን ደግሞ ሴቶቹ እንዲህ ያዘማሉ፡-

ሀላብኛ

ቢሮ ታኔቆሜዎሮ ቢሮ
 ሊማቱኔ ለውጣ ዶሮ
 መገኖ ሆሊላሄች
 ቆሚቲ ሀላቢች
 ሞተሩ በየቤቶች
 መገሎ ሆላሄ

አማርኛ

የሀላባ ቆሜ አደረገ
 በልማታችን ለውጥ ተገኘ
 እግዚአብሔር ጥሩ ነገር አሳየን
 ቆሚ የሀላባ ነው
 ሞተሩ በየቤታው ነው
 እግዚአብሔር የአንተ ነገር ይገርማል።

ቆሜ ከስንደዶ የሚሰራ የሀላባ ብሄረሰብ ባህላዊ ባርኔጣ ነው። በአሁኑ ጊዜ የሀላባ መለያ ወይም የህዝቡ ማንነት መግለጫ ምልክት ሆኗል። አሁን በቃል ግጥሙ ላይ እንደተገለጸው በሀላባ ዞን አስተዳደር ጽ/ቤት አናቱ ላይ ተቀምጧል። ይህንን በማድነቅ ነው የሚያዘመኑት ሴቶቹ። ይህ የሚያሳየን ቃላን የሚጫወቱት ሴቶች ከየዘመኑና ታሪካዊ ለውጦች ጋር የዘፈኑን ይዘት በመለዋወጥ ለምሳሌ በልማት፣ በአገሪቱና በአካባቢያቸው በሚከሰቱ ጉዳዮች፣ ወዘተ. በማተኮር ቃላ ሳይጠፋ ከትውልድ ወደ ትውልድ እንዲሻገር ያደርጋሉ።

ምስል 2፡ በሀላባ የሴራ በዓል ላይ ሴቶች ቃላ ሲጫወቱ

ምንጭ፡- የሀላባ ዞን ባ/ቱ/ኮ ቢሮ ከፋይል የተወሰደ

6. የቃላ ፋይዳ

የቃል ግጥም ፋይዳ ሲባል የሚከወኑት የቃልግጥሞች ለስነቃሉ ባለቤቶች ያላቸውን ጠቀሜታ ይመለከታል። የተለያዩ የቃልግጥም ዓይነቶች ለየራሳቸው የሆነ ጠቀሜታ ወይም ተግባር ያላቸው ቢሆንም እነዚህ የተለያዩ ቃል ግጥሞች ተመሳሳይ ጠቀሜታ ሊኖራቸው ይችላሉ።

የቃል ግጥም ለተጠቃሚው ማህበረሰብ የሚያበረክተው በርካታ ተግባራት አሉት። በዚህም መሰረት የህላባ ሴቶች ቃላም በዋናነት በዘፈንነቱ ለከዋኞቹም ሆነ ለተደራሲያኑ የማዘናናት ፋይዳው ከፍተኛ ነው። በሌላ በኩል ከላይ በትንተናው ለማሳየት እንደተሞከረው መረጃን ከትውልድ ወደ ትውልድ የማስተላለፍ ሚና ይጫወታል። ቃላ ረጅምና ተራኪ ዘፈን ስለሆነ ከጥንት ጀምሮ የነበረውን የማህበረሰቡን ታሪክ ጀግኖቹ ከፈጸሙት ጀብዱ አንጻር ስለሚተርክ ታሪክን ከትውልድ ወደ ትውልድ ለማስተላለፍ ያለው ሚና ከፍተኛ ነው። በመሆኑም የህዝቡን ባህልና ወግ ጠብቆ በማቆየት ረገድ ከፍተኛ ሚና እየተጫወተ ይገኛል። በተለይ ታሪኩ በጽሁፍ ላልተሰነደ እንደ ህላባ ላለ ማህበረሰብ፣ የትውልድ ሀረጉን፣ ጀግኖቹን፣ የተሳተፉባቸውን ጦርነቶች፣ የሰራተኞችን ጀብዱዎች በቃል ከትውልድ ወደ ትውልድ ማስተላለፍ በመቻሉ በዚያን ጊዜ ያልነበረው የአሁኑ ትውልድ ያለፈ ታሪኩን እንዲገነዘብና የራሱን ጀግኖች እንዲያውቅና እንዲያከብር ያደርጋል።

ቃላ ወጣቱ ትውልድ ጠንካራና የሀገሩን ሉአላዊነት ማስከበር የሚችል እንዲሆን ያበረታታል። ይህን በተመለከተ Abrokwa (1999:202) “...inculcate respect and responsibility among the people” በማለት እንደሚገልጸው እንዲህ ዓይነት ባህላዊ ዘፈኖች በህዝቦች መካከል ኃላፊነትና አክብሮት እንዲሰርፅ የማነቃነቅ ኃይል አላቸው። የቃላ ዘፈን አዲሱ ትውልድ ወይም ወጣቶች ጎሳቸውን እንዲያውቁ፣ በማንነታቸው እንዲኩሩ ጀግኖቻቸውን ወይም በመልካም ምግባራቸው የታወቁ ሰዎችን እንዲያከብሩ እንዲሁም እርስ በርስ እንዲከባበሩ በማድረግ ትልቅ ፋይዳ አለው። ምንም እንኳን ቃላ በተወሰነ አጋጣሚ ብቻ የሚዘፈን ቢሆንም አስከሁን ድረስ የህላባ ህዝብ ባህሉንና ታሪኩን ጠብቆ እንዲቆይ አስተዋጽኦ አድርጓል ማለት ይቻላል። እነዚህ ዘፈኖች የማህበረሰቡን ባህል፣ እምነት፣ ማህበራዊ መዋቅር የሚያንጸባርቁና ማህበራዊ ለውጦች ሲመጡ ምላሽ የሚሰጡ ሆነው አግኝቻቸዋለሁ።

Freire (1970) እንደሚያስረዳው ሰዎች ባህልን ይፈጥራሉ፣ ስለዚህ በሰው የተፈጠረው ባህል ደግሞ በተለያዩ ምክንያቶች ሊቀየርና ሊለወጥ ይችላል። እንደአብዛኛው ማህበረሰብ በህላባ ባህል ውስጥም በተለያዩ ምክንያት ለውጦች ተከስተዋል። በቃላ ዘፈን ላይ ያሉት ለውጦች ሁለት ዓይነት ናቸው።

የመጀመሪያው በአጠቃላይ ቃላ መዝፈን እየቀረ መምጣቱ ከትምህርት መስፋፋት ጋር ተያይዞ ልጃገረዶች ወደ ትምህርት ቤት በመላካቸው ሲሆን ሌላው ደግሞ የእስልምና አስተምህሮ መጠናከር በቃላ ላይ ብቻ ሳይሆን በበርካታ ባህላዊ ክዋኔዎች ላይ ተጽእኖ ማምጣቱ ነው።

ሁለተኛው የቃላይዘቶች (መልእክቶች) መለወጣቸው ሲሆን ለምሳሌ፣ ከተፈጥሮ ጥበቃ አንጻር የዱር አራዊትን ማደን በመከልከሉ የአደን ጀግኖች ያለመኖራቸው እንዲሁም እንደ ድርድር ከአጎራባች ብሄረሰቦች ጋር ለጦርነት የሚያደርስ ግጭት ባለመኖሩ፣ ቢኖርም በአገር ሽማግሌዎችና በመንግስት ጣልቃ ገብነት መፍትሄ እንዲያገኝ በመደረጉ የቃላ ክዋኔ እንዲቀንስ አድረጓል። በዚህም መሰረት የመንግስት ፖሊሲ ድህነትን መዋጋትና ልማት ላይ ትኩረት በማድረግ ቃላ የጦር ጀግኖችን ከማወደስ የልማት ጀግኖችን ማወደስ ላይ አተኩሯል። በዚህ ለውጥ ውስጥ ዘፈኑ ቅርፁንና መልኩን ሳይለቅ ቀጥሏል ማለት ይቻላል። ሆኖም ቃላ የሚዘፈንበት አጋጣሚ ሰፊ ባለመሆኑና ለዚያውም ቃላን መጫወት በሚችሉ ጥቂት ሴቶች አማካኝነት ብቻ መከውኑ በመጥፋት አደጋ ላይ መሆኑን ይጠቁማል።

7. ማጠቃለያ

ይህ ጥናት በኢትዮጵያ በደቡብ ብሔሮችና ብሔረሰቦች ክልል ከሚገኙት ማህበረሰቦች መካከል በሀላባ ብሔረሰብ የሴቶች የቃላ ዘፈን ላይ የተደረገ ነው። የጥናቱ ተቀዳሚ ዓላማ የ”ቃላ” ዘፈን ግጥሞችን በመሰብሰብ፣ የግጥሞቹን ዋና ዋና ይዘቶች ለይቶ በማውጣት፣ ይዘቶቹን መተንተን ነው። የጥናቱን ዓላማ ለማሳካት ቃላ መቼ፣ ለምን፣ በማንና ለማን ይዘፈናል?፣ በቃላ ዘፈን የሚተኮርባቸው አበይት ጉዳዮች ምንድን ናቸው?፣ በአሁኑ ጊዜ ቃላ በምን ሁኔታ ላይ ይገኛል? እንዲሁም ማህበራዊ ጥቅሙ ምንድን ነው? የሚሉትን ጥያቄዎች ጥናቱ ለመመለስ ሞክሯል። ጥናቱ በገላጫዊ (descriptive) እና አውዳዊ (contextual) የአጠናን ዘዴ እንዲሁም በቃላ ግጥሞቹ ይዘት ላይ የተመሰረተ ነው።

ባህላዊ ዘፈኖች በታሪካዊ ሁኔታ ላይ ሊያተኩሩ እንደሚችሉና አንዳንዶቹም አሳዛኝ ገጠመኞችንና በተለያዩ ጊዜያት ተጋድሎ ያደረጉ ጀግኖች እያወሱ የሚያሞግሱ ሊሆኑ እንደሚችሉ ቀደም ሲል አይተናል። የጥናቱ ዋና ዋና ግኝቶች የሚከተሉት ናቸው።

- ቃላን ወንዶችም ሆኑ ሴቶች፣ አረጋውያን፣ ጎልማሶችና ወጣቶች፣ እንዲሁም በተለያዩ ማህበራዊ እርከኖች ላይ ያሉ ሰዎች የሚያዳምጡት ዘፈን ነው።
- የሀላባ ሴቶች በቃላ ዘፈን አማካኝነት የሀላባን ህዝብ ማንነትና ታሪክ፣ ከትውልድ ወደ ትውልድ እንዲተላለፉ፣ አድርገዋል።
- ቃላ የሀላባን ስመጥር ግለሰቦችና ጀግኖች ተግባራትን በማውሳት በአዲሱ ትውልድ እንዲታወቁና እንዲዘከሩ በማድረግ የራሱን አስተዋጽኦ አድርጓል።
- የቃላ ዘፈኖች የሀላባ የገጠር ህይወት ነጻብራቅ እንደመሆናቸው የገጠሩን ህይወት ያሳያሉ።
- የሀላባ ልጃገረዶች ቃላን ሲዘፍኑ በፍጹም ነጻነት እንደሚዘፍኑና፣ ማንንም ሳይፈሩ የሚሞገሰውን ሲያሞግሱና፣ የሚተቸውን ሲተቹ፣ ከማንም ተጽዕኖ እንደማይደረስባቸው ጥናቱ አሳይቷል።
- ከዚህ የተነሳም የቃላ ዘፈኖች ማህበራዊ ሂስ ማድረጊያ መንገድ እንደሆነ ለማየት ተችሏል።

“ቃላ” (የህላባ ሴቶች ባህላዊ ዘፈን):- ይዘትና ማህበራዊ ፋይዳው - አበባ አማረ

- ቃላን የሚዘፍኑ ሴቶች የጦር ጀግኖችን ሲያወድሱ እግረመንገድ በተለያዩ ዘመናት የተከሰቱ ሁኔታዎችን እግረ መንገድ ስለሚያነሱ የየዘመኑን ታሪክ ነጋሪ ሆነው እናገኛቸዋለን።

በአጠቃላይ የህላባ ሴቶች መጻሕፍትን መግለጥ ሳያስፈልጋቸው በቃል የሰሙትን መልሰው በቃል በማስተላለፍ ነባሩና የአሁኑ ታሪክ ለትውልድ እንዲተላለፍ በማድረግ ረገድ ከፍተኛ አስተዋጽኦ በማድረግ ላይ ይገኛሉ። እንዲህ ዓይነት ማህበራዊ ፋይዳ ያላቸው ባህላዊ እሴቶች ደግሞ ለትምህርት፣ ለታሪክና ለማህበራዊ ሂስቶሪ ጠቃሚ በመሆናቸው በአግባቡ ሊጠኑ፣ ሊሰነዱና በጥቅም ላይ ሊውሉ ይገባል።

ዋቢ ማስረጃዎች

- ኤፍሬም ዘለቀ። (2007) ። የህላግ ብሔረሰብ ታሪክና ገህፊ። በህላግ ህዝብ ልማት ማህበረ ድጋፍ የታተመ። አዋሳ።- ርሆቦት ማተሚያ ቤት።
- ዘረሁን አስፋው። (2007)። የስነጽሁፍ ማሰሪያ ቤት። አዲስ አበባ።- ንግድ ማተሚያ ቤት።
- ፈቃድ አዘዘ። (1991) ። የስነ ቃል መምሪያ። አዲስ አበባ።- አልፋ ኢትዮጵያ።
- Abrokwa, C. K., (1999). “Indigenous Music Education in Africa” In Ladislaus M Semali and Joe L. Kincheloe, eds. *What is Indigenous Knowledge? Voices from the Academy*, New York and London: Falmer Press, pp. 191-207.
- Agaw, K. (2004). Aesthetic Inquiry and the Music of Africa’, in Kwasi Wiredu, ed., *A Companion to African Philosophy*, Oxford: Blackwell Publishing, pp. 404-414.
- Ben-Amos, D. (1993). “Theorizing Folklore: Toward New Perspectives on the Politics of Culture”. *Western Folklore*, Vol. 52, No. 2/4, (Apr. - Oct., 1993), pp. 209-226
- Bauman, R. (Ed.). (1992). *Folklore, Cultural Performances, and Popular Entertainments: A Communications-Centered Handbook*. New York/Oxford: Oxford University Press.
- Davis, Coralynn V. (2008) “Pond-Women Revelations: The Subaltern Registers in Maithil Women’s Expressive Forms.” *Journal of American Folklore*, Vol, 121 (481): pp.286-318.
- Finnegan, R. (1970). *Oral Literature in Africa*. London. Oxford University Press.
- Finnegan, R. (1977). *Oral Poetry. Its Natal and Social Context*. New York Cambridge University Press.
- Finnegan, R. (2002). *Communicating: The Multiple Modes of Human Interconnection*. New York. Routledge.
- Freire, P. (1970). *The Pedagogy of the Oppressed*. New York: Herder and Herder.
- Gill R.S. and Nahar S (2004). “Folk Songs of Punjab.” *Journal of Punjab Studies*. Volume II, No2.
- Gittens, A. D.(2008). “Hands, Eyes, Butts and Thighs: Women’s Labor, Sexuality and Movement Technique from Senegal through the Diaspora.” PhD dissertation New York University.
- Nenola, A. (1993). “Folklore and the Genderized World”. *Turki, Nordic Frontiers*. pp. 49-62.
- Okepewho, I. (1992). *African Oral Literature: Backgrounds, Character and Continuity*. Indiana University Press. Bloomington, In. Sims, M C. and Stephens, M. (2005). *Living Folklore: An Introduction to the Study of People and Their traditions*. Logan Utah: Utah State University Press.